06/01/2026

Η Εικόνα των Θεοφανείων

/ Ορθόδοξες Προβολές

Μέχρι τον Δ΄ αιώνα στην Ανατολή και στη Δύση γιορτάζανε τη γιορτή των Χριστουγέννων και των Θεοφανείων με το όνομα

«Επιφάνεια» ή Θεοφάνεια».

- **Πρωτοπρεσβυτέρου Σπυρίδωνος Σταυρή**

Το έτος 330 στη Ρώμη γιορτάστηκε για πρώτη φορά η γιορτή των Χριστουγέννων στις 25 Δεκεμβρίου χωριστά από τη γιορτή των Θεοφανείων της 6ης Ιανουαρίου. Τον ίδιο αιώνα μεταφέρθηκε από τη Ρώμη στην Ανατολή η γιορτή των Χριστουγέννων της 25ης Δεκεμβρίου και σιγά-σιγά επικράτησε και σ' αυτήν. Τότε το εορτολογικό περιεχόμενο της γιορτής διασπάσθηκε. Η διάσπαση αυτή δεν έβλαψε αλλά αντίθετα ήταν προς όφελος της μεγάλης γιορτής των Θεοφανείων. Έδωσε τη δυνατότητα στους πατέρες της εκκλησίας, στους ποιητές των ευχών και των ύμνων να αναπτύξουν σε βάθος το νόημα της γιορτής.

Η υμνογραφία των Θεοφανείων είναι «απαράμιλλου κάλλους». Σ' αυτή περιλαμβάνονται ύμνοι από τους σπουδαιότερους της εκκλησιαστικής μας ποίησης. Οι υπέροχοι ύμνοι και κυρίως η ακολουθία του μεγάλου αγιασμού με την παραστατική εξεικόνιση του βαπτίσματος του Κυρίου δίνουν στη γιορτή μια ιδιαίτερη λαμπρότητα.

Η Βυζαντινή εικόνα παράλληλα με την υμνολογία τονίζει το πνευματικό νόημα της γιορτής με «συγκεντρωμένο συμβολισμό» βοηθώντας τον προσκυνητή να κατανοήσει τη «φοβερή έκταση της πράξεως» του Υιού και Λόγου του Θεού μέσα στον Ιορδάνη ποταμό.

Οι θείοι ευαγγελιστές και ο ιερός υμνογράφος κάνουν μια έντονη αναφορά στο πρόσωπο και το έργο του αγίου Ιωάννη του βαπτιστή. Η κατανόηση της προφητικής μορφής και του βαπτισματικού έργου του Προδρόμου είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση του θείου βαπτίσματος του Κυρίου. Γι' αυτό πριν αρχίσουμε τη δογματική και θεολογική ανάλυση της εικόνας των Θεοφανείων θα αναφερθούμε με λίγα λόγια στο βαπτιστικό έργο του Προδρόμου και στη σχέση που έχει με το Χριστιανικό βάπτισμα.

Το έργο του αγίου Ιωάννου ήταν καθαρά προπαρασκευαστικό. Ο Ιωάννης κήρυττε τη μετάνοια και ζητούσε οι ακροατές του «ν’ ἀλλάξουν σκέψεις καί νά μεταβάλουν τρόπο ζωῆς ἀπομακρυνόμενοι τῶν παραβάσεών των καί ἀποκτῶντες καρδίας καινάς, ἵνα ζῶσι καί νέαν ζωήν». Η αξίωση αυτή του αγίου Ιωάννου εκφράζει τη «μοναδική οδό» που οδηγεί στη βασιλεία του Θεού. Την οδό της Μετάνοιας. «Μετανοεῖτε ἤγγικε γάρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ». Κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να εγκολπωθεί πραγματικά το κήρυγμα του Ευαγγελίου αν προηγουμένως δεν μετανοήσει αληθινά και δεν αλλάξει διάθεση νού και καρδιάς.

Η όλη εμφάνιση του αγίου Ιωάννου ήταν σύμβολο της μετάνοιας και της «ἐπηγγελμένης βασιλείας». Το ένδυμά του, από τρίχες καμήλου διδάσκει την ελευθερία από τα ανθρώπινα και τα γήϊνα και την επάνοδο στην προπτωτική κατάσταση του Αδάμ πριν ακόμα αισθανθεί την ανάγκη των φορεμάτων και της ενδύσεως.

Ο Ιωάννης εβάπτιζε βάπτισμα μετανοίας. Το βάπτισμα τούτο είχε «προαναγγελθεί ως δείγμα προσεγγίσεως της Μεσσιανικής βασιλείας». Το βάπτισμα όμως του Προδρόμου δεν έδινε την πραγματική μεσσιανική κάθαρση. Ήταν ένα απλό σύμβολο που θα το αντικαθιστούσε το βάπτισμα του Σωτήρος. «Βαπτίζω ἐν ὕδατι μόνο οὐκ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἔχοντι». Το βάπτισμα του Ιωάννου δε συγχωρούσε τις αμαρτίες. Συγχώρηση δεν υπήρχε προ του Σταυρού γιατί η άφεση των αμαρτιών είναι συνδεδεμένη με το αίμα του Χριστού.

Ο Ιωάννης εκήρυττε βάπτισμα μετανοίας και όχι αφέσεως. Σκοπός του ήταν να φέρει το Ιουδαϊκό έθνος σε συναίσθηση των αμαρτιών του για να ποθήσει τη λύτρωση και τη σωτηρία που έφερνε ο Ιησούς. Με τον τρόπο αυτό τους προπαρασκεύαζε «εἰς τό δέξασθαι τό πνευματικόν βάπτισμα, τό τήν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν δωρούμενον».

Ο Χριστός μολονότι δεν είχε αμαρτίες όντας αναμάρτητος για να πληρώσει και σ’ αυτό το «νόμο» ήρθε να βαπτιστεί από τον Ιωάννη. Ο Ιωάννης δειλιάζει και συλλογιζόμενος την αναξιότητά του μπρος στη δόξα του Θεού αναφωνεί «Ἐγώ χρείαν ἔχω ὑπό σοῦ βαπτισθῆναι καί σύ ἔρχει πρός με; «Πῶς φωτίσει ὁ λύχνος τό φῶς, πῶς χειροθετήσει ὁ δοῦλος τόν δεσπότη;» Μα ο Χριστός αφοπλίζει τη λογική δειλία του βαπτιστού λέγοντας αυτά τα λόγια: «Ἄφες ἄρτι. Οὕτω γάρ πρέπον ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην».

Η εικόνα των Θεοφανείων προσφέρει την ευαγγελική διήγηση πολύ παραστατικά προσθέτοντας μερικές λεπτομέρειες που έχουν χρησιμοποιηθεί στη λειτουργία της γιορτής και δείχνει αυτό που ο Ιωάννης θα μπορούσε να διηγηθεί.

Επίκεντρο της εικόνας είναι ο βαπτιζόμενος Κύριος. Ο Χριστός παριστάνεται γυμνός μέσα στον Ιορδάνη με ένα πανί μόνο στη μέση Του. Κανονικά η ορθόδοξη αγιογραφία παρίστανε το Χριστό τελείως γυμνό. Το περίζωμα στη μέση του Κυρίου είναι επίδραση από τη δυτική ζωγραφική. Υπάρχουν ψηφιδωτά και τοιχογραφίες όπως το ψηφιδωτό της Μονής Δαφνίου έργο του ΙΑ΄ αιώνος, η τοιχογραφία της Περιβλέπτου του Μυστρά έργο του ΙΔ΄ αιώνος, η τοιχογραφία στο ναό της Παναγίας της Ασσίνου στο Νικητάρι της Κύπρου επίσης του ΙΔ΄ αιώνος και άλλα όπου ο Κύριος εικονίζεται μέσα στον Ιορδάνη τελείως γυμνός. Στο θέμα αυτό αναφέρονται και πολλά τροπάρια της γιορτής. Ένα από τα καθίσματα του όρθρου λέγει σχετικά «Ἰορδάνη ποταμέ τί ἐθαμβήθης θεωρῶν, τόν ἀθεώρητον γυμνόν εἶδον καί ἔφριξα φησί». Ένα άλλο τροπάριο λέγει επίσης τα εξής: «Αἴνεσιν μεγαλοφώνως τῷ Δεσπότῃ ἀναπέμψωμεν ἦλθεν ἐφάνη, ἐπιβαίνει ὕδασι, καί γυμνοῦται ὁ ουρανόν, ταῖς νεφέλαις περιβάλλων καί βαπτίζεται, καθαίρων ἡμᾶς τούς ἀναμέλποντας ...». Η γύμνωση του Κυρίου μέσα στον Ιορδάνη έχει συμβολικό χαρακτήρα. Σημαίνει τη γύμνωση του Αδάμ εξ αιτίας της αμαρτίας την οποία ήλθε να ντύσει ο Χριστός μέσα στα «νάματα του Ιορδάνη». «Ολόγυμνος ο Ιησούς δείχνει στην κτίση τον αληθινό εαυτό της κι εκείνη αναγνωρίζει σ' αυτή τη γυμνότητα όλη τη δόξα της θεότητας να καλύπτει την αδαμική της αισχύνη και να την αναδεικνύει εκκλησία».

Στην εικόνα ο Χριστός με το δεξί χέρι ευλογεί τα νερά και τα ετοιμάζει να γίνουν τα νερά της βαπτίσεως που αγιάζει με την ίδια του κατάδυση. «Κοιτάζει μπροστά με πρόσωπο σοβαρό για το μέγα μυστήριο που γίνεται. Το σώμα Του είναι ωσάν σκαλισμένον εις ξύλον με διάφορα σχήματα γραμμένα ζωηρά εις το στήθος, εις τους ώμους, εις την κοιλίαν και ουχί σαρκώδες». Τα πόδια Του παριστάνονται σαν να βηματίζουν γιατί όπως παρατηρεί ο Ουσπένσκη η πρωτοβουλία να βαπτισθεί ανήκε σ' Αυτόν. Με τη θέλησή Του ήλθε ο Κύριος στον Ιορδάνη και ζήτησε να βαπτισθεί από τον Ιωάννη.

Σ' ένα ωραίο τροπάριο του μεγάλου αγιασμού των Θεοφανείων ο άγιος Σωφρόνιος Πατριάρχης Ιεροσολύμων γράφει τα εξής: «Σήμερον τῶν ὑδάτων ἁγιάζεται ἡ φύσις καί ρήγνυται ὁ Ἰορδάνης, καί τῶν ἰδίων ναμάτων ἐπέχει τό ρεῦμα, Δεσπότην ὁρῶν ρυπτόμενον». Ο Κύριος ήλθε στον Ιορδάνη για ν' αγιάσει και ν' αναπλάσει τον κόσμο. Η δημιουργία δεν έχει ακόμα τελειώσει˙ ὁ Πατήρ ἕως ἄρτι ἐργάζεται, δι' Υἱοῦ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι. Ο Επιφανείς Θεός γίνεται «Φωτισμός και Σωτήρ» των έργων Του. Ανακαινίζει «δίχα συντρίψεως» και η σωτηρία αποδεικνύεται

προέκταση της δημιουργίας, κλήση των όντων από το σκότος «εἰς τό θαυμαστόν Αὐτοῦ Φῶς».

Το νερό στη βάπτιση του Χριστού «αντιπροσωπεύει ολόκληρη την ύλη», είναι το σημάδι και η παρουσία του ίδιου του κόσμου. Γι’ αυτό και καταλαμβάνει μεγάλο μέρος της εικόνας, εικονιζόμενο να κατεβαίνει ορμητικό μέσα από μια κλεισούρα που σχηματίζουν βράχοι ψιλοί δεξιά και αριστερά του Ιορδάνη.

Με την κατάδυσή του ο Χριστός στον Ιορδάνη αγίασε το νερό. Το έκανε νερό του εξαγνισμού και της συμφιλίωσης με το Θεό. Την ώρα εκείνη, καθώς ο Χριστός έβγαινε από το νερό γίνανε τα Θεοφάνεια – το καινούργιο και λυτρωτικό φανέρωμα του Θεού – και το Πνεύμα του Θεού που στην αρχή της δημιουργίας «ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος» έκανε το νερό – δηλαδή τον κόσμο – αυτό που Εκείνος το είχε κάνει από την αρχή.

Στη ψηλότερο σημείο της εικόνας ένα τμήμα ενός κύκλου παριστά τους ουρανούς που ανοίγουν. Από το ημικύκλιο ρίπτονται ακτίνες φωτός πάνω στο Χριστό. Η ακτινοβολία διακόπτεται από ένα φεγγοβόλο κύκλο που μέσα σ’ αυτό εικονίζεται το Άγιο Πνεύμα σαν περιστέρι να κατέρχεται πάνω στην άχραντη κεφαλή του Χριστού.

Ο ορθόδοξος αγιογράφος κάνει μια προσπάθεια να παραστήσει εικονικά τη φανέρωση της Αγίας Τριάδας στο άγιο βάπτισμα του Χριστού. Το ημικύκλιο που συμβολίζει τους ανοιγμένους ουρανούς είναι η θέση του Πατέρα. Σε μερικές εικόνες – τοιχογραφίες των Θεοφανείων (όπως π.χ. στη βάπτιση της μονής Δαφνίου και της μονής του Οσίου Λουκά) από το ημικύκλιο ξεπροβάλλει το χέρι του Πατέρα που ευλογεί. Φωτεινές ακτίνες αναχωρούν από το ημικύκλιο και φωτίζουν το κατερχόμενο Άγιο Πνεύμα. Με τον τρόπο αυτό εκφράζεται η ορθόδοξη διδασκαλία της αϊδίου εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος από τον Πατέρα. Ο κύκλος γύρω από το εικονιζόμενο σαν περιστέρι Άγιο Πνεύμα δηλώνει τη θεότητα του τρίτου προσώπου της Αγίας Τριάδας. Η κάθοδος του Αγίου Πνεύματος σαν περιστέρι εκφράζει την κίνηση του Πατέρα που φέρεται προς τον Υιό Του.

Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος εξηγώντας την εμφάνιση του Αγίου Πνεύματος σαν περιστέρι παρομοιάζει την εμφάνιση αυτή με το περιστέρι που έστειλε ο Νώε στον κατακλυσμό και γύρισε μ’ ένα κλαδί ελιάς στο ράμφος του. Τότε αναφέρει ο ιερός πατέρας το περιστέρι έφερε το χαρμόσυνο άγγελμα της κοινής γαλήνης της οικουμένης. Στη βάπτιση του Κυρίου ενώ δεν κρατεί κλαδί ελιάς μας δείχνει όμως τον ελευθερωτή από όλα τα δεινά και μας εκδιπλώνει αγαθές τις ελπίδες. Διότι δε

βγάζει από την κιβωτό έναν άνθρωπο αλλά με την εμφάνισή του οδηγεί ολόκληρη την οικουμένη στον ουρανό και δε φέρει ένα κλαδί ελιάς αλλά την υιοθεσία σ' όλους γενικά τους ανθρώπους.

Ο Χριστός ήλθε για να είναι το φως του κόσμου που φωτίζει αυτούς που κάθονται στα σκοτάδια. «Φῶς ἐκ φωτός ἔλαμψε τῷ κόσμῳ Χριστός ὁ Θεός ἡμῶν» ψάλλει η εκκλησία μας στην ακολουθία του μεγάλου Αγιασμού. Το φως της Τριαδικής Θεοφάνειας καταυγάζει τον κόσμο ολόκληρο. «Είναι η εορτή των Φώτων της επιγνώσεως της Αληθείας, της διαφάνειας των κτισμάτων, του θριάμβου πάνω στις δυνάμεις του σκότους. Ντυμένος ο Κύριος τη λογική φύση, την υφασμένη από τα παρθενικά αίματα της Θεοτόκου περιβάλλεται και την άλογη με τα υδάτινα ρεύματα του Ιορδάνη χωρίς να αποβάλει ούτε στιγμή το φως, το φυσικό ιμάτιο της Θεότητας, αφήνοντας το αντίθετα να διεισδύει και να καθαρίσει ότι αμαύρωσε η αποστασία, ώστε να αναφανεί το πρωταρχικό κάλλος των όντων, η αρχέγονη διαφάνεια ολόκληρης της δημιουργίας πάνω στο σώμα του δημιουργού».

Το σώμα του Κυρίου εικονίζεται ολόκληρο μέσα στο νερό. Δείχνει την είσοδο του Χριστού στον υγρό τάφο για να νικήσει τις δαιμονικές δυνάμεις. Είναι συμβολικά η προκάθοδος του Χριστού στον Άδη. «καταβάς ἐν τοῖς ὕδασι ἔδησε τον ἰσχυρόν». Τα Ιορδάνια ρείθρα δεχθήκανε μέσα τους την πηγή της ζωής για να αγιασθούνε και να λυτρωθούνε από τους δαίμονες. Γιατί όταν ξεπέσανε από την έπαρση του Εωσφόρου, κι ο Αρχάγγελος Μιχαήλ φώναξε «Στῶμεν καλῶς, στῶμεν μετά φόβου» τότε άλλοι πέσανε στην άβυσσο κάτω στην κόλαση, άλλοι σταθήκανε στη γη, ένα μέρος πέσανε μέσα στα νερά. Γι' αυτό ο Κύριος κατέβηκε στον Ιορδάνη για να συντρίψει τα κεφάλια των δρακόντων πάνω στο νερό. Οι δαίμονες που φωλιάζανε μέσα στο νερό εικονίζονται με κεφάλια δρακόντων που ο Κύριος τους πατά με δυό πλάκες που σχηματίζουν Σταυρό. Ο Σταυρός είναι το τρόπαιο της νίκης, το όπλο κατά των αοράτων εχθρών. «Κύριε ὅπλον κατά τοῦ διαβόλου τόν Σταυρόν Σου ἡμῖν δέδωκας. Συντριβήτωσαν ὑπό τήν σημείωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ Σου πάσαι αἱ ἐναντίαι δυνάμεις˙ ὑποχωρισάτωσαν ἡμῖν πάντα τά ἐναέρια καί ἀφανῆ εἴδωλα καί μή ὑποκρυβήτω τῷ ὕδατι τούτῳ δαιμόνιον σκοτεινόν ...». Η εκκλησία μόνο με τη χάρη του Τιμίου Σταυρού μπορεί ν' αγιάσει τον κόσμο. Όλες οι δαιμονικές δυνάμεις που μπορούν να χρησιμοποιήσουν ακόμα και το υγρό στοιχείο σαν τόπο κατοικίας των φυγαδεύονται και τελικά συντρίβονται κάτω από τον τύπο του τιμίου και ζωοποιού Σταυρού.

Η ολόσωμη κατάδυση του Κυρίου μέσα στον Ιορδάνη δηλώνει επίσης την κανονική τέλεση του μυστηρίου του ιερού βαπτίσματος. Η Ορθόδοξη Εκκλησία συνεχίζοντας την πράξη της μίας αδιαίρετης καθολικής εκκλησίας του Χριστού βαπτίζει τα μέλη της «διά τριττῆς καταδύσεως καί ἀναδύσεως ἐν ἡγιασμένῳ ὕδατι», πράξη

που είναι σύμφωνη με το πνεύμα της Καινής Διαθήκης (Ρωμ. Κεφ. 6ον). Η πράξη αυτή της Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι εντελώς αντίθετη με την πράξη της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας που δέχθηκε το διά ραντισμού και επιχύσεως βάπτισμα. Γι’ αυτό και στη Δυτική τέχνη ο Κύριος εικονίζεται κατά την βάπτισή Του να έχει τα πόδια Του μόνο στον Ιορδάνη και ο Πρόδρομος χύνει νερό στο κεφάλι Του.

Στα πόδια του Κυρίου, στα νερά του Ιορδάνη, η εικόνα δείχνει δυό μικρές ανθρώπινες μορφές που έχουν στραμμένα τα κεφάλια τους προς το Χριστό. Η μία μορφή είναι ένας άνδρας γυμνός που κρατά μία στάμνα. Η άλλη, μία μισοντυμένη γυναίκα καθισμένη πάνω σ’ ένα ψάρι. Ο άνδρας συμβολίζει τον Ιορδάνη και η γυναίκα την Ερυθρά θάλασσα. Οι δύο αυτές μορφές είναι εικονογράφηση των Παλαιοδιαθηκικών κειμένων που αποτελούν μέρος της ακολουθίας «Τί σοι ἔστι θάλασσα ὅτι ἔφυγες, καί σύ Ἰορδάνη ὅτι ἐστράφεις εἰς τά ὀπίσω» (Ψαλμ. 113,5).

Ο Ιωάννης ο Βαπτιστής παριστάνεται με το ένα χέρι πάνω στο κεφάλι του Χριστού και το άλλο το έχει σε στάση προσευχής για να εκφράσει τον τρόμο που έφερε στον Ιωάννη η αξίωση του Κυρίου να βαπτισθεί απ’ αυτόν.

Δίπλα στον Πρόδρομο είναι ζωγραφισμένη μια αξίνα τοποθετημένη ανάμεσα στα κλαδιά ενός δένδρου. Θυμίζει τα λόγια του Βαπτιστού προς τους Φαρισσαίους και Σαδδουκαίους. «Ἤδη δέ καί ἡ ἀξίνη πρός τήν ρίζαν τῶν δέντρων κεῖται· πᾶν οὖν δένδρον μή ποιοῦν καρπόν καλόν ἐκκόπτεται καί εἰς πῦρ βάλλεται» (Ματθ. 3,10).

Στην απέναντι όχθη προβάλλουν οι μορφές τριών αγγέλων. Συμμετέχουν και αυτοί στο παράδοξο μυστήριο σύμφωνα με το τροπάριο της γιορτής: «ὥσπερ οὐρανῷ σύν τρόμῳ καί θαύματι παρίσταντο ἐν Ἰορδάνι αἱ δυνάμεις τῶν ἀγγέλων σκοπούμεναι τοσαύτην Θεοῦ τήν συγκατάβασιν (Κανών ωδή γ΄).

Μια ποιητική απόδοση της εικόνας των Θεοφανείων δίνει το «καί νῦν» των Αίνων σε ήχο β΄ «Σήμερον ὁ Χριστός ἐν Ἰορδάνῃ ἦλθε βαπτισθῆναι· Σήμερον Ἰωάννης ἅπτεται, κορυφῆς τοῦ Δεσπότου. Αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν ἐξέστησαν, τό παράδοξον ὁρῶσαι μυστήριον. Ἡ θάλασσα εἶδε καί ἔφυγε, ὁ Ἰορδάνης Ἰδών ἀνεστρέφετο. Ἡμεῖς δέ οἱ φωτισθέντες βοῶμεν. Δόξα τῷ φανέντι Θεῷ καί ἐπί γῆς ὀφθέντι καί φωτίσαντι τόν κόσμον».